

УДК 316.2

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України, Київ

**Соціологічне метатеоретизування
у 1980–1990-х роках:
філософські аспекти деяких альтернатив
позитивістській специфікації¹**

Вступ

Соціологічне метатеоретизування 1980–1990-х років є вкрай важливим для розуміння його сучасного стану та перспектив. Два останні десятиліття минулого століття примітні специфікацією метатеоретизування як складника соціологічного знання та субдомену дисциплінарного дискурсу соціології. Під специфікацією тут розуміється виявлення, визначення і формалізований опис властивостей, особливостей, характеристик та функцій метатеоретизування у соціології, типологізація його за спільними ознаками. Йдеться, по суті, про запровадження й усталення певних стандартів метатеоретичних дослідницьких практик.

Деякі кроки у дослідженні цих метатеоретичних засад вже зроблено. Радикальна позитивістська специфікація метатеоретизування була детально проаналізована В.Резніком у розлогімому огляді (мета)теоретичного підходу Дж.Тернера [Резнік, 2017]. Проте Резніковому викладу бракує належної об'єктивності стосовно цієї позитивістської версії метатеоретизування із її вкрай нетерпимим ставленням до інших версій останнього.

¹ Робота виконана за рахунок коштів бюджетної програми “Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень” (КПКВК 6541230).

Резнік некритично наголошує лише виграшні характеристики радикального позитивізму і навмисно уникає розгляду його вад. Зокрема, він сором'язливо ухилився від увиразнення власної думки щодо одіозного Тернерового випадку проти метатеоретиків із довгим переліком “гріхів” останніх:

“...діяльність багатьох сучасних метатеоретиків є науково контрпродуктивною. Вони повертають нас до історії людей та ідей, а не до соціальних сил і динамік; вони залучають нас до нерозв’язних філософських дискусій над онтологіями, метафізикою, епістемологією та, можливо, естетикою; вони сприяють нездоровій схоластиці, за якої нормативним для теоретиків стає продукування обсяжних книжок з розлогіми цитатами та примітками, гідних заздрості біблеїста; вони пропонують коментарі щодо імпліцитної ідеології та упереджень тої чи тої теорії, персони чи школи, не використовуючи такі прозріння для продукування чогось іншого, ніж ще один набір ідеологічних упереджень; вони виробляють непевні рецепти, які кажуть нам очевидні речі на кшталт: вивчайте дію та порядок, конфлікт та консенсус, структуру та процес тощо; і вони заводять теорію ще далі від емпіричних досліджень та тестувань” [Turner, 1990: p. 39].

Ці та деякі інші Тернерові твердження вражають нашу уяву нечувано зухвалим, безапеляційним, необґрунтованим, категоричним, агресивним і саркастичним неприйняттям філософських засад соціологічного метатеоретизування, пов’язаним із примарністю сподівань на його ідеологічну незаангажованість. Метатеоретичний дискурс світової соціології не обмежується суто позитивістською перспективою, і решта альтернативних їй перспектив теж варті уваги та розлогіх оглядів. Як противага радикальному позитивізму особливий інтерес становлять ті версії специфікації соціологічного метатеоретизування, що увиразнюють та обґрунтовують його філософські засади. Власне реактуалізація таких маловідомих у соціологічному дискурсі України метатеоретичних розробок 1980–1990-х років є завданням цієї статті.

Метатеорія як філософія соціальної науки

Б.Фей взагалі трактував метатеорію соціальної науки як її філософію. При цьому термін “метатеорія” використовувався для позначення сукупності або окремих відповідей на низку питань:

“Метатеоретики задають низку різних питань: що є чи має бути метою певної теорії? Що є чи має бути логічною структурою такого роду теорії? Якою є форма її пояснювальних суджень? Якими є чи мають бути критерії їхньої адекватності? Якими є семантичні зв’язки (relations) слів, використовуваних у такого роду теоріях?” [Fay, 1985: p. 150].

З цього погляду, йдеться про схильність багатьох філософів соціальної науки вірити у спроможність філософії самотужки запровадити соціальну науку суто через розбудову ґрунтовної метатеорії як керівництва для тео-

ретизування соціологів. У такій “*апріорній* метатеорії” філософи вбачали тверду основу для теоретично спроможного пояснення людського життя. Фей вважав ці їхні сподівання глибоко помилковими, позаяк вони, на його погляд, завищували роль філософії соціальних наук та недооцінювали її складність, демонстрували фундаментальне нерозуміння взаємозв’язку між метатеорією і теорією в сучасній соціальній науці. Відтак він зробив спробу з’ясувати, що таке зв’язки теорії із метатеорією в тогочасних соціальних науках, як правильне бачення їх допомагає зрозуміти природу та роль філософії соціальної науки, пояснити складність такого стибу філософської діяльності.

Передусім Фей констатував той фундаментально важливий факт, що у своїй історії та поточній практиці соціальна наука містить різні види теорії, які втілюють характерні, свідомо прийняті версії метатеорії. Тобто соціальні наукові теорії прийняли найрізноманітніші форми частково тому, що вони були побудовані для свідомого втілення певної версії особливої метатеорії. Метатеоретизування передувало теоретизуванню і стимулювало його. При цьому метатеоретиком і теоретиком подеколи була одна особа. Наприклад, теорію історичного матеріалізму К.Маркса Фей вважає за необхідне розглядати як втілення нової метатеорії соціальних наук, апріорно окресленої у Марксових “Тезах про Фюрбаха”. Поширення таких альтернативних версій метатеоретизування із похідними від них теоретизуваннями пояснюється відмінними інтенціями (мета)теоретиків у своїх положеннях про людське життя. Вони прагнули або цілком наслідувати природничі науки у своїх дослідженнях, або уникнути цього наслідування через його гадані потенційні дегуманізувальні наслідки. Тобто дослідники від самого початку виходили із своїх апріорних природничо-наукових або гуманістичних зобов’язань.

Природничі науки виявляються своєрідною “точкою відліку” у конституюванні соціальних наук — або як методологічний взірць, або як жупел. Але в будь-якому разі природничі науки задають соціальній науці безперечний і наразі недосяжний критерій наукової продуктивності. І це має неабиякі метатеоретичні наслідки: “... соціальна наука була і є свідомо метатеоретичною через відсутність успіху порівняно із природничими науками” [Fay, 1985: p. 152]. У соціальній науці не вбачали такого теоретичного доробку, що за пояснювальною силою хоча б наближався до теорій на кшталт Ньютонової чи Дарвінової. Натомість маємо цілу низку вельми всеохопних (overarching) теоретизувань, взірцями якого є Марксів або Фройдів теоретичний доробок. Ці теоретизування претендують на забезпечення синоптичного погляду за взірцем запропонованою теоріями у природничих науках. Але, на відміну від останніх, марксизмові та фрейдизмові так і не вдалося виробити консенсус у науковій спільноті. Такого консенсусу Фей не спостеріг і стосовно інших подібних масштабних спроб соціологів запропонувати всебічні пояснення широких ареалів людського життя, таких як теорії функціоналізму, умов оперантного навчання та обміну. Незалежно від причин відсутності наразі спільної керівної теоретичної парадигми в соціології ця ситуація спонукає соціологів вивчати основи своєї справи для пошуку напрямів та настанов щодо своїх до-

слідницьких дій. Пожвавлене метатеоретизування трактується як вияв кризи теоретизування у соціології; за цих обставин чимало соціологів вивчають власні дисципліни на метатеоретичних засадах та започатковують спільні теоретичні пошуки з метатеоретичними обґрунтуваннями або поясненнями.

Другий важливий факт, констатований Феєм, стосується природи та стану метатеоретизування у соціальній науці. Йдеться про глибоко та експліцитно метафізичну та політичну природу соціальнонаукової метатеорії, що зумовлює радикальні розбіжності між філософами соціальної науки. Розбіжності полягають у відсутності загального консенсусу щодо самої природи та структури соціальної наукової теорії. Отже, Феї аналізує в порівняльному контексті (мета)теоретичні складники натуралістичної, інтерпретативної та критичної моделей соціальної науки, що презентовані у працях Е.Нагеля, П.Вінча та Ю.Габермаса (табл. 1).

Таблиця 1

**(Мета)теоретичні складники філософських моделей соціальної науки
(за описами Б.Фея)**

Критерії порівняння	Модель соціальної науки		
	Натуралістська	Інтерпретативна	Критична
1	2	3	4
Сучасна презентація	Ернест Нагель: “Структури науки” (1961)	Пітер Вінч: “Ідея соціальної науки та її зв’язок із філософією” (1958, 1990)	Йорген Габермас: “Знання та людські інтереси” (1968, 1971)
Метатеоретичний підхід як загальне уявлення про світ	Людські дії як події, що є результатом каузально попередніх подій	Є такі речі, як значення. Значущі феномени можна зрозуміти тільки в термінах їхніх семантичних якостей	Люди є здатними до самодетермінації на базі раціональної рефлексії
Завдання соціальної науки	Подібно до природничої науки розкрити базові, систематичні причинно-наслідкові взаємозв’язки між різними подіями та структурами	Забезпечити інтерпретаційне розуміння сенсу соціальних дій і практик	Розкрити причини тих механізмів хибної свідомості (false-consciousness) та самоомани (self-deception), які увиразнюють базові суперечності та системні кризи соціальних або особистісних систем
Питання, порушувати соціальною теорією	Обґрунтування причинно-наслідкових (causal) законів	Виявлення значеннєвої структури	Розкриття латентного змісту (content), який має соціально руйнівну силу, перетворення його у маніфестований зміст

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Специфіка пояснювальних положень щодо соціального життя	Випробування (test) теорії полягає не в тому, чи допомагає вона зрозуміти сенс події, а в тому, чи можна було б передбачити її появу, якби ми володіли такою теорією, і чи зможемо ми успішно передбачити подібні події в майбутньому. З огляду на номологічний характер наукових пояснень, пояснення є аверсом прогнозу (the obverse of prediction)	Розуміння соціального життя подібне до розуміння іноземної мови: соціальна наука розкриває підкладну розумінню структуру значення за явно довільними (arbitrary utterings) висловлюваннями або рухами; це є, по суті, завданням перекладу	Фундаментальне розрізнення між латентним і маніфестованим змістом психологічних станів, соціальної поведінки та інститутів. З'ясування латентного змісту: як це виникло, як це існує латентно і як ця латентність спричинює фундаментальні проблеми в житті тих, кому вона підлягає (або, точніше, хто їй підлягає)
Сенс соціальної науки	Уможливорює технічний контроль над ширшими ареалами соціального життя	Уможливорює діалог між людьми, де раніше його не існувало.	Уможливорює засоби для звільнення людей у власній поведінці, через самопоборювання (self-defeating)
Концептуальний зв'язок між метатеоретичним підходом і поглядом на політику	Предикація (і, таким чином, можливий технічний контроль) є аверсом каузального пояснення (the obverse of causal explanation), і тому не випадково, що метатеоретичний вислід корисності наукової теорії є однією із соціальних інженерій	Поняття перекладу в зображенні пояснювальних положень (accounts) соціального життя є прямо пов'язаним з можливістю посилення комунікації, і тому воно робить наголос на розумінні незрозумілих способів дії інших (і навіть своїх власних!), розв'язання конфлікту через віднайдення шляхів комунікації тощо	Експліцитна ідея проведення пригноблених через процес саморефлексії задля усвідомлення своїх потреб і мотивів, і тим самим навчання способів змінювати фрустраційні структури соціального життя. У знанні вбачається сила, здатна звільнити людей від саморуйнівних моделей мислення і дії, в які вони мимоволі втягнуті

Кожен метатеоретичний підхід як загальні уявлення про світ, а також політичний вимір такого підходу увиразнюються на тлі розуміння завдань та сенсу соціальної науки, порушуваних питань та специфіки соціальної теорії. Звідси маємо висновок про суперечливі витоки метатеоретичних підходів: "... всі метатеоретичні позиції ґрунтуються на метафізичних уявленнях; що характерно сьогодні для філософії соціальних наук — це те, що ці метафізичні переконання є частиною того, що суперечить аргументам щодо вартості (worth) конкретної метатеорії" [Fau, 1985: p. 154]. Зауважені альтернативні метатеоретичні позиції відповідають радикально відмінним ме-

тафізичним схемам. Попри те, що ці схеми конституювані експліцитними та виразними твердженнями про світ, вони водночас є вельми загальними, абстрактними і віддаленими від безпосереднього сенсорного досвіду дослідників. Відтак навіть існування успішної соціальної науки, розбудованої на підґрунті натуралістської моделі, не вважається переконливим доказом правильності відповідної натуралістської метатеорії. Вади цієї версії метатеорії вбачаються у (1) нехтуванні тим, що має життєву важливість для розуміння людських істот такими, якими вони є насправді, й натомість (2) припущенні про універсальність для них того, що є релевантним лише в певній історичній чи соціальній ситуації. Це явно вможливорює інше метафізичне бачення людини та суспільства з наголосами на свободі волі, раціональному відображенні, важливості цінностей.

Фей не вважав, що метафізичний характер соціальних наукових метатеорій унеможливорює раціональні аргументи про них та досягнення певного роду раціонально обґрунтованого консенсусу. Але він також зважав на те, що така метафізична аргументація розгортається на рівні, відносно віддаленому від емпіричного досвіду, який може вагомо підтвердити або спростувати її. Зрештою, не виключається можливість розроблення на такому абстрактному рівні цілої низки різних типів теорій, сумісних із вихідною метафізичною позицією. Відтак наслідком є спостережувана відносна метатеоретична невизначеність соціальної науки.

Водночас гостра конфліктність метатеоретичних дебатів у соціальній науці пов'язується з їхнім безперечним політичним виміром. Фей наводить приклад дискусії про природу соціальних наук між Т.Адорно і К.Попером у 1960-х роках, впродовж якої метатеоретичні позиції учасників часто аргументувалися або оскаржувалися суто з огляду на їхні імпліцитні політичні наслідки. Попри думку про необхідність виключення політики із метатеоретичних дебатів у соціальних науках, факт зв'язків між соціальними науковими метатеоріями й політичними ідеологіями сумніву не підлягає. Кожна наведена версія метатеорії (табл. 1) містить власне бачення корисної застосовності знання, отриманого соціальною наукою. Це бачення прямо пов'язане із характеристикою відповідної форми пояснювальних суджень у кожній моделі соціальної науки та опосередковано — із певним ширшим уявленням про природу політичного життя. Фей очікував, що і в майбутньому аргументи метатеоретиків соціальної науки продовжуватимуть імпліцитно, ба й експліцитно посилатися на політичні міркування. Адже аргументи у філософії соціальної науки залишатимуться дедалі складнішими та інтенсивнішими через властиві їм морально-політичні наслідки.

Сукупно усі зауважені обставини дають підстави для поточного діагнозу соціологічного метатеоретизування: "... існують вагомі причини, чому метатеоретичні диспути про соціальні науки є настільки вибуховими і непримирними: вони точаться навколо різних відповідей на найбільш базове питання щодо предмета, а саме про природу соціальних наук; вони центровані навколо метафізичних принципів дуже високого рівня абстракції; і вони провокують надто напружені ідеологічні обговорення" [Fay, 1985: р. 156–157]. Через вказані причини соціальній науці властиве розмаїття версій теоретизування, що мають доволі неоднозначне метатеоретичне під-

ґрунтя. Відтак метатеоретикам вельми складно аргументувати слушність своїх здобутків успішністю втілення їх у теоретичних розробках. На думку Фея, навіть у разі існування достатньо слушної теорії поведінки людини це саме по собі навряд чи схилить до раціонального вибору метатеорії, втіленої в ній. Натомість відсутність будь-якої достатньо переконливої теорії, незалежно від критеріїв переконливості, лише ускладнює метатеоретичну рефлексію, спричиняючись до її незавершеності та нефокусованості. Через це, а також через наявність конкуруювальних метатеоретичних настанов і застосування метафізичних та політичних аргументів у розбудові й обґрунтуванні метатеорії метатеоретична аргументація бачиться розмитою, складною, непереконаливою і в підсумку безрезультатною.

Свій аналіз взаємозв'язків між метатеорією і теорією в соціальній науці Фей підсумовує двома основними висновками. Перший спростовує припущення аналітичної традиції у філософії соціальної науки щодо аналізу понять як способу розв'язати питання про те, що розуміння людського життя дійсно має на увазі: "... ніякі метатеоретичні аргументи не можуть бути остаточно встановлені просто шляхом аналізу логіки понять, використовуваних у соціальному науковому дослідженні. Причиною того, чому це є так, є той факт, що слід з'ясувати саме питання, що є і що не є справді "соціальнонауковим", а також той факт, що конкретні соціальні наукові праці набувають форм, заздалегідь зумовлених дотриманням певної метатеорії. Понад те, щойно ви визнаєте ці факти, ви наражаєтеся на наступний факт — що питання про те, як мають виглядати достеменні підстави людського життя, передбачає метафізичну і подальшу метатеоретичну аргументацію — власне такого роду речі, від яких концептуальний аналіз мав би звільнити нас" [Fay, 1985: p. 163].

Оскарження релевантності метатеоретичного аналізу логіки понять обґрунтовується на прикладі поняття дії, що позначає події у термінах психологічних станів і соціальних передумов. На успішне пояснення кола цих подій з використанням терміна "дія" можуть претендувати теорії, створені в рамках конкуруювальних метатеоретичних перспектив. Проте, з погляду Фея, критерій емпіричного успіху теоретичного пояснення сам по собі тут не може бути вирішальним: нездатність метатеоретичної перспективи забезпечити адекватну теорію в окремому випадку не свідчить про її остаточну і безповоротну неспроможність загалом або за інших можливих випадків та обставин. Зрештою, критерії успішності теорії певною мірою визначаються характером постановки питань, рівнем очікувань і метафізичних настанов дослідників. Відтак аналіз соціально-наукових понять виявляється мало спроможним визначати цінність тих чи тих моделей соціальних наук. Він є обтяженим використанням аргументації, що порушує метафізичні питання про природу людини, та метатеоретичними оцінками відповідності та успішності соціальних наукових теорій.

Другий висновок Фея з його розгляду взаємозв'язку між теорією і метатеорією стосується сенсу філософії соціальної науки: "...філософія соціальних наук має бути сутнісно *ревізійною* справою. За ситуації, коли існує широке невдоволення станом соціальної науки, як у термінах якості її теорій, так і в термінах обґрунтованості її метатеоретичних основ, метатеоретик не

може задовольнятися тим, щоб суто артикулювати структуру правил, уявлень і цінностей, які втілюються у тій справі, яку він намагається зрозуміти, тобто він не може зробити “дескриптивну філософію”, яку можна виявити у мейнстрімі філософії природничої науки. Він не може задовольнятися цим із тієї простої причини, що не існує відносно самодостатньої структури, чиї основні принципи він може розкрити і з’ясувати; замість цього існує розбурхана стихія суперечливих і незіставних пресупозицій, вбудованих у цілу низку робіт, які становлять “соціальну науку”... Ба більше, він не може задовольнятися лише описом того, що роблять соціальні науковці, тому що нам необхідно сьогодні знати, що ми *повинні* робити; філософія має намагатися запропонувати напрямок і настановлення, а не тільки самосвідому рефлексію. Метою філософії соціальної науки є не просто зрозуміти соціальні науки; вона має радше змінити їх” [Fay, 1985: p. 164].

Утім, така заявлена революційна мета філософського дослідження соціальних наук могла б видаватися такою, що не відповідає тогочасним невизначеності та складності метатеоретизування у рамках цих наук. Отже, Фей вважав доцільними водночас агресивну готовність пропонувати нові моделі для керівництва соціальним дослідженням та скромну готовність дозволити іншим вважати своє бачення цілком правильними, а його радикальну програму – неправильною. Необхідність збереження і дотримання філософами такого диз’юнктивного раціонального ставлення він вважав головною причиною того, “чому філософія соціальної науки є настільки складною”. Подібну метатеоретичну толерантність обґрунтовували й інші науковці.

Метасоціологія як діалог: релятивізм у судженнях

Е.Фурман та В.Снізек декларували об’єктом свого дослідницького інтересу метасоціологію у формах метатеорії та метаметодів соціології. Але в підсумку їхній аналіз зосередився здебільшого на проблемах соціологічного метатеоретизування. Його вихідним моментом став розгляд критики та прискіпувань, що їх зазнавала метасоціологія від соціологів. Зокрема, метатеорія була таврована як занадто розпливчаста та абстрактна, критична, таксономічна і марнотратна за часом. Метасоціологію загалом звинувачували в тому, що вона не лише не сприяє прогресові соціології, а й уповільнює його. З цих звинувачень випливало, що метасоціологія є не просто зайвою і марною, а шкідливою для соціології. Фурман і Снізек аргументовано парировали такі закиди.

Заслуговує на увагу їхній відгук на критику метасоціології за аналітичне фокусування на історії соціології: “Цей розширений рефрен від тих, хто принижує метасоціологію, часто має у підґрунті таку ідею: наука, яка не зважається забути своїх засновників, втрачає себе. Але очевидна відповідь на це бачення науки полягає в тому, щоб припустити, що наука, яка забуває про своїх засновників, не знає, ані наскільки далеко вона пройшла, ані в якому напрямку” [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 19]. Плідність зосередження метасоціології на історії соціології аргументується наголосом на доробку Г.М.Блейлока та Дж.Коулмена в цій царині: їхні історичні розвідки суттєво

поліпшили проведення соціологічних досліджень з логіко-дедуктивного погляду, або з погляду природничої науки. Тобто метасоціологія у формах метатеорії та метаметодів забезпечила інформативний діалог у межах соціології навіть для вибагливих дослідників, схильних вважати прогресом дисципліни суто розвиток її як “природничої” науки про суспільство.

Фурман та Снізек не вважали, що метасоціологія заслуговує на те, щоб бути цапом-відбувайлом (scapegoat) для дослідників, фрустрованих від вельми повільного розроблення в соціології пояснювальних та прогностичних теорій, які, натомість, є радше тривіально істинними у крос-культурному та історичному вимірах. Вони спростовували думку, що метасоціологія не сприяє науковому прогресу соціології. Підставою для цього стали праці П.Фюерабенда, в яких піддавалася сумніву сама ідея наукового прогресу. Тож якщо не потрібно виходити з поняття наукового прогресу, то й метасоціологія не може підлягати критиці за несприяння тому, що вважається химерою. Використання критеріїв природничої науки для оцінювання наукового статусу соціології та метасоціології оспорювалося як дуже контроверсійний підхід, що може виявитися поганою стратегією для розбудови та вдосконалення дисципліни. Взагалі, за зізнанням Фурмана та Снізека, їхня аргументація не припускала, що соціологія має бути наукою або що вона повинна виявляти властивості наукового прогресу. Водночас метасоціологічні дискусії визнавалися важливими, бо давали змогу соціологам побачити себе під кутом зору інших науковців, а відтак критично оцінювати різні теоретичні та методологічні припущення, що лежать у підґрунті соціології.

Реалізація зазначеного потенціалу метасоціології пов'язувалась із поширенням серед соціологів релятивістського підходу до теоретичного, методологічного та ціннісного розмаїття соціології. Передусім ішлося про контекст епістемічного релятивізму в перебігу навчального процесу, коли студенти та аспіранти під керівництвом викладачів опановують численні конкурувальні соціологічні перспективи, парадигми, теорії. Учасники процесу виходять з того, що теорії та методи, відмінні від їхніх власних, репрезентують альтернативні підходи до соціальної реальності. Вважається, що, оскільки соціальна реальність є нескінченно складною у своїх властивостях, то й джерел нашого розуміння її може бути теж вельми багато. Можна погодитися не погоджуватися з відмінними від власних теоріями і методами, що їх використовують інші дослідники для вивчення соціальної реальності. Але переважно побутує переконання, що має існувати великий когнітивний простір для толерантності й навіть доброзичливої критики одне одного через ці відмінності.

Утім, попри культивування серед соціологів певного роду епістемічного релятивізму, вони зовсім не зобов'язуються до релятивізму в судженнях. В останньому випадку йдеться про толерантність щодо альтернативних шляхів проживання соціологічного життя, бачення та інтерпретації реальності: “Релятивізм у судженнях означає, що ми можемо не знати, що являє собою найкраще знання, і тому ми повинні бути відкритими для відносно однакової підтримки багатьох підходів до вивчення соціальної реальності” [Furman, Snizek, 1990: p. 25]. З цього погляду, думки колег по науковій спільноті слід вважати приблизно рівноцінними. Але рідко ми маємо достатньо чіткі й

однозначні підстави для оцінки їхніх конкурувальних претензій, і жодних певних і слухних способів оцінювати праці інших немає. Тут не йдеться про відсутність стандартів, бо різні соціологічні напрями зазвичай мають власні загальновідомі й усталені традиції досконалості. Тому наукова спільнота виявляє одноставність, піддаючи ексклюзії тих своїх членів, хто фабрикує дані, але є розмежованою і неоднозначною у ставленні до тих, хто інтерпретує ті ж самі дані відмінним від інших способом. Водночас науковці, для яких є прийнятним епістемічний релятивізм, часто виявляються не готовими прийняти релятивізм у судженнях. І це подекуди спричинює кризи у ситуаціях (пере)розподілу соціального та іншого капіталу серед науковців. Рішення щодо фінансування грантів, публікації журнальних статей, присудження наукового статусу, посадового зростання та підвищення зарплати незрідка враховують стратегії проведення досліджень та особливості професійного життя претендентів. Останні вимушені підлаштовуватися під уподобання осіб, котрі ухвалюють такі рішення. Адже, як кажуть в народі, “хто платить, той замовляє музику”.

За цих обставин неабиякі надії пов'язувалися із метасоціологією. Сенса метасоціології вбачався у її здатності оприявнити імпліцитні підстави теоретичних, методологічних та методичних уподобань, свого роду ідеологічних упереджень соціологів:

“Метасоціологія допомагає нам зрозуміти різні метасоціологічні преференції дослідників як культурно зумовлені у два різні, але пов'язані між собою способи. По-перше, коли людина вибирає конкретну теорію чи метод, набір основних припущень, пресупозицій і предиспозицій щодо конкретних наукових практик може бути виявлений метасоціологічним аналізом. ...

По-друге, метасоціологічні преференції дуже часто якоюсь мірою увиразнюють думки та почуття дослідника щодо людей, яких він вивчає, та відносини соціолога із громадськістю...” [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 26].

Отже, тип соціологічного доробку є залежним не лише від типу опису соціальної реальності, якому віддає перевагу соціолог. Власне сам вибір типу опису (types of descriptions) залежить від певних його припущень у поєднанні з пресупозиціями, упередженнями та настроями тощо. Оприявнення, увиразнення та аналіз цих апріорі латентних пресупозицій та упереджень може стати кроком до нейтралізації конфліктного потенціалу. Іноді виникають сприятливі для цього настрої і серед широкого наукового загалу, і поміж найзапекливіших опонентів. Зокрема, визнання неможливості прогнозування перебігу наукових подій, плідних напрямів досліджень подекуди спонукає до підтримки альтернативних теорій, методів та цілих наукових дисциплін, які можуть виявитися продуктивними. Відтак метасоціологія бачиться спрямованою на розвиток, заохочення та аргументування релятивізму в судженнях на методичному та стратегічному рівнях соціологічних досліджень:

“Метасоціологія намагається показати і проаналізувати різноманітність в науці, вказавши на різні вибори, які дослідники роблять стосовно таких речей, як одиниця аналізу, метод і мета наукового дослідження...”

Крім того, певні припущення вбудовані в наукове дослідження, і метасоціологія вказує на них і піддає їх дискусії. Такі дискусії часто переводять обговорення на рівень стратегії і, в підсумку, запитують: чого ми намагаємося досягти за допомоги соціологічних досліджень?» [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 26].

Утім, метасоціологічні спроби прищеплення такого типу релятивізму в судженнях часто наражаються на опір у соціологічній спільноті. Навіть соціологи, толерантні до епістемічного релятивізму, часто не схильні толерувати соціально-наукові судження, одержувані різними шляхами. Окрім неприйняття альтернативних поглядів на природу науки, тут також можуть даватися взнаки латентні вихідні припущення цих соціологів про соціальну реальність. Метасоціологія іноді оприявнює такі імпліцитні припущення щодо природи дієвця або суспільства і змушує деяких дослідників почуватися некомфортно. Метасоціологічне оприявнення цих припущень подекуди відбувається у контексті політичних і культурних дискусій. Тож деяких соціологів може не задовольняти перспектива публічної ідентифікації їхніх ідеологічних, політичних, соціокультурних та інших преференцій. Але в такий спосіб метасоціологія дає змогу вивести наукові дискусії на моральний, політичний, ідеологічний та філософський рівень.

Опоненти та критики метасоціології, які бажають розвивати соціологію за лекалами природничих наук, наголошують малу плідність метасоціологічного доробку для досліджень соціальної реальності. Їхні власні, часто імпліцитні, припущення зводяться до того, що найкращою для продукування релевантного соціологічного знання є суто їхня дослідницька стратегія з наголосом на каузальному моделюванні та інвентаризації теоретичних пропозицій. Але цю стратегію Фурман і Снізек вважають придатною для вивчення лише певної частини соціального світу. Якщо ж виходити із існування різних припущень про природу соціального світу, то кожне з них передбачає власну стратегію його вивчення.

Оскільки в соціології немає спільного бачення відправної точки або мети у дослідженнях соціальної реальності, головний сенс метасоціології — уможливити орієнтування соціологів у розмаїтому концептуальному, ідеологічному та моральному середовищі науки: “Мета метасоціології полягає в тому, щоб у розумних межах ми усвідомлювали, де ми перебували, де перебуваємо, куди, як видається, йдемо, і який зв’язок будь-яка соціологія, яку ми творимо, має з іншими діалогами про соціальний світ” [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 27]. Тобто головне завдання метасоціології бачиться в розширенні обізнаності соціологів із їхньою власною позицією щодо інших форм соціального знання та в увиразненні цієї позиції.

У цьому контексті метасоціологія сама трактується як власне діалог соціології з іншими суміжними соціальними науковими дисциплінами та політичними й моральними дискусіями про соціальний світ: “Оскільки соціологія бере участь у більш широкому і більш складному діалозі з іншими соціальними науками, історією, філософією, здоровим глуздом та ідеологією, вона повинна вивчати й використовувати метасоціологічний спосіб дискурсу. Без метасоціологічного діалогу важко уявити, як соціологія могла б долучитися до цих інших форм дискурсу і робити свій внесок у них”

[Fuhrman, Snizek, 1990: p. 28]. Але перспектива серйозного сприйняття соціологами метасоціології як такого діалогу передбачає відмову від претензій на одностайність у соціології щодо суджень про соціальний світ. На противагу культивуванню такої одностайності (на кшталт властивої природничим наукам) обґрунтовується метасоціологічна альтернатива — діалог зазначених суджень:

“Чому у плюралістичного світу має бути мономорфне пояснення? Метасоціологія, здається, серйозно ставить до цього питання і намагається створити засади, джерела, вихідні положення і підказки щодо того, як може відбуватися діалог поміж та посеред різних пояснень соціального світу. Метасоціологія допомагає нам знайти єдність у різноманітності і силу у плюралізмі” [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 28].

З цього погляду, соціологам краще мати різнорідні, або множинні пояснення соціального світу, які, на відміну від його єдиного монологічного бачення, здатні повніше відобразити множинну природу соціальної реальності. Але водночас метасоціологія покликана запобігти гіпертрофуванню множинності соціологічних описів соціального світу через їх діалог у межах дисципліни. Таке завдання видається надзвичайно амбітним, якщо зважити на неоднорідність когнітивних стилів метатеоретичного складника метасоціології.

Когнітивні стилі метатеоретизування у соціології

С.Фукс зауважив співіснування в дискурсі соціологічного метатеоретизування абстрактної філософської рефлексії та деконструктивної епістемологічної критики теоретизування поряд із рефлексійною, але водночас емпіричною самооцінкою [Fuchs, 1991; 199]. Він реінтерпретував специфікацію соціологічного метатеоретизування, запропоновану Дж.Ритцером¹. Виокремлений останнім тип метатеоретизування, що має на меті забезпечення передумов розбудови нових версій теоретизування, Фукс убаचाє завжди, коли дослідник, теоретизуючи, мусить імпліцитно чи експліцитно спиратися на теоретичний доробок своїх попередників, інтерпретувати та критику-

¹ В одному з моїх попередніх дописів вже зауважено цей Ритцеровий внесок у специфікацію соціологічного метатеоретизування [Пилипенко, 2017: с. 61–63]. Йдеться про Ритцерові визначення метатеоретизування як систематичного вивчення фундаментальної структури теоретизування, а також про виокремлення трьох цільових типів метатеоретизування — для глибшого розуміння соціологічного теоретизування, для забезпечення передумов розбудови нових його версій та для створення загальнотеоретичних основ соціології. Тип метатеоретизування для глибшого розуміння наявного теоретизування Ритцер диференціює на чотири підтипи: зовнішньо-соціальний (аналіз впливу ширшого соціального контексту на соціологічне теоретизування); внутрішньо-соціальний (вивчення впливу на соціологічне теоретизування форм організації наукових спільнот теоретиків та їхніх мережевих зв'язків); зовнішньо-інтелектуальний (з'ясування впливу на соціологічне теоретизування інших галузей знання); внутрішньо-інтелектуальний (дослідження впливу на соціологічне теоретизування когнітивних парадигм або шкіл думки).

вати його. Такий мінімум метатеоретизування є загальною вимогою наукового дискурсу до аргументації науковця: дослідник зобов'язаний продемонструвати аудиторії, як його пояснення стосуються усталених знань певної галузі науки, подібних зусиль інших дослідників і як виходять за межі вже відомого.

Водночас Ритцерові підтипи метатеоретизування для глибшого розуміння наявного теоретизування Фукс реінтерпретує диференційовано. Зокрема, зовнішньо-соціальний, внутрішньо-соціальний та, певною мірою, зовнішньо-інтелектуальний підтипи він вважає можливим узагальнено визначити як емпіричне метатеоретизування. Цей напрям метатеоретизування ототожнюється із соціологією соціології або соціологією соціологічного знання: “Як соціологія соціології, або теорія теорії, метатеорія є просто частиною загальної соціології знання, в тому разі, коли та приймає соціологію та соціологічне знання як емпіричні референти” [Fuchs, 1991: р. 288]. З цього погляду, метатеоретизування такого кшталту реалізує предметну та емпіричну програму досліджень соціологічного теоретизування неметафізичним шляхом і продукує систематичні, пояснювальні та емпірично перевірені знання в загальнонауковому розумінні. Незмінне головне питання емпіричного метатеоретизування вбачається в тому, як соціальна організація соціологічної спільноти впливає на способи продукування повсякденного та наукового, або соціологічного знання. При цьому соціологічне теоретизування з метатеоретичного погляду являє собою не тільки процес пізнання, а й частину емпіричного соціального світу. Тобто теоретизування розглядається в термінах соціальних практик конкретної професійної групи людей. А соціологія та її теоретична складова аналізуються в термінах професійних організацій, соціальні структури яких визначають шляхи здійснення та результати досліджень і теоретизування.

Натомість сукупну решту вмісту Ритцерової типології Фукс узагальнено ідентифікує як філософське метатеоретизування. Йдеться про внутрішньоінтелектуальний підтип метатеоретизування, спрямований на глибше розуміння наявного теоретизування як більш філософсько-інтерпретаційний у своєму когнітивному стилі та амбіціях. Також ідеться про той тип метатеоретизування, що має на меті створення загальнотеоретичних основ соціології та здійснюється у філософських форматах обговорень пре-супозиційних логік, нормативних методів та настановчих ідеологічних схем соціологічного знання. Філософське метатеоретизування у визначеному таким чином шерезі Фукс бачить зосередженим довкола фундаментальних та епістемологічних проблем, здатним забезпечити дискурсивне та інтерпретаційне обговорення питань науки та пояснення і співвіднесенням із певною версією постпозитивізму.

На відміну від емпіричного метатеоретизування, філософське метатеоретизування не досліджує емпіричні зв'язки між соціальними структурами та соціологічним знанням, а радше віддзеркалює епістемологічний характер цього знання, прагне максимальної герменевтичної чутливості в декодуванні класичних творів або має справу із ширшими філософськими вимірами соціологічного продукування знання [Fuchs, 1991: р. 289]. Цей напрям метатеоретизування претендує на запровадження методологічних

систем для соціології, пошук певного єдиного філософського формату для соціологічного знання, розроблення конкретних метатеоретичних засобів. Саме він зазнає найбільшої критики з боку опонентів як презентований найбільшим числом опублікованих метатеоретичних розвідок з експліцитно декларованими цілями.

Фукс ухиляється від дискусії про плідність або шкідливість філософського метатеоретизування у соціології, натомість робить спробу пояснити найбільшу поширеність його у межах дисципліни, обравши для цього формат емпіричного метатеоретизування або соціології соціології. У цьому форматі соціологія розглядається як звичайна фахова організація, в якій групи працівників виконують роботу певного роду — оперують символічними об'єктами. Відтак, згідно із формулюванням Дж.Ритцера, найважливіше завдання емпіричного метатеоретика полягає у з'ясуванні “взаємозв'язку між когнітивним і спільнотним вимірами” соціологічної роботи, того, як способи організації фахових груп урізноманітнюють і диференціюють їхнє поводження із символічними об'єктами. Припускається, що саме спільнотна організація, або соціальна структура, наукових напрямів зумовлює переважне продукування ними емпіричного або філософського метатеоретизування.

Близьке за змістом припущення наявне й у теорії наукових організацій, що її розробляли Р.Колінз, Дж.Тернер, С.Фукс та ін. Зокрема, припускається, що наукові “поля соціальних мереж із тісними зв'язками та потужними допоміжними ресурсами частіше продукують факти, тоді як фрагментарні поля з вільними зв'язками та слабкими союзами залучаються у неформальне обговорення” [Fuchs, 1991: p. 292]. Наукові напрями та спеціалізації у межах наукових полів трактуються як репутаційні організації дослідницької праці, члени яких монополізують певні ареали знань, використовують певні матеріальні та символічні ресурси для продукування культурних артефактів заради можливого обміну визнанням, репутацією і статусом. Ці наукові царини та спеціалізації розрізняються у різних полях за мірою концентрації матеріальних і символічних засобів наукового продукування, силою претензій на експертну монополію, незалежністю від непрофесійної аудиторії, соціальною структурованістю взаємодії та комунікації та низкою інших важливих характеристик. За всіма цими параметрами Фукс ідентифікував та порівняв сильні емпіричні та слабкі обговорювальні поля наукової діяльності (табл. 2).

Сильні поля утворюються природничими науками. Натомість соціологію загалом і, зокрема, соціологічне теоретизування Фукс ідентифікує як одне зі слабких обговорювальних полів. Він сумнівається у перспективах продукування фактів соціологами з огляду на конфліктну поліпарадигмальність їхньої дисципліни та фрагментацію соціальної підтримки цього процесу в дослідницькій спільноті та поза її межами. Цими ж структурними чинниками пояснюється невизначеність серед самих соціологів щодо статусу їхньої дисципліни як науки: якщо позитивісти вважали, що соціологія має бути наукою, то постмодерністи порівнювали соціологію з риторикою та літературними наративами.

З погляду теорії наукових організацій також аргументується нерівномірність продукування фактів дослідницькими групами у межах того чи іншого окремого наукового поля або дисципліни: чим тісніше пов'язана у мережу певна дослідницька група, чим більше у неї ресурсів, тим більше у неї шансів продукувати факти. Тобто ступінь рутинізації та стандартизації наукового пошуку може бути неоднаковим навіть у сильних наукових полях. Там існують усталені стандартні спеціалізації, що займаються розв'язанням “загадок” і технічним вдосконаленням знання. Але існують також дослідницькі інноваційні ареали з певною свободою дій та автономією дослідників за умов високої невизначеності завдань на межі відомого і невідомого. Аналогічним чином теорія наукових організацій підтверджує Фуксове припущення про відмінності спеціалізації у рамках слабких обговорювальних полів за мірою прагнення їх представників запровадити норми емпіричної науки. Так, навіть у соціології деякі спеціалізації за певними критеріями (див. табл. 2) є більш подібними до спеціалізацій в емпіричній науці (математичне моделювання, емпірична соціальна психологія). За словами Фукса, на відміну від теоретиків у соціології, які на підтвердження своїх слів про світ мають лише інші слова, представники сильніших соціологічних спеціалізацій можуть заявляти свої претензії на знання і на підставі статистики.

Таблиця 2

Порівняння сильних експериментальних та слабких обговорювальних полів наукової діяльності (на підставі описів С.Фукса)

Критерії порівняння	Поля наукової діяльності	
	Сильні емпіричні (Strong experimental)	Слабкі обговорювальні (Weak conversational)
1	2	3
Загальні оцінки	Здебільшого емпіричні, факто-продукувальні, репрезентативні, зрілі, щільно-мережні, вразно структуровані та впорядковані пов'язані	Здебільшого неемпіричні, текстові, дискурсивні, рефлексійні, наративні, герменевтичні, інтерпретативні, конструктивні, фрагментовані та вільно пов'язані
Особливості та ресурси досліджень	Значна частка лабораторних робіт у дослідженнях. Колективізм лабораторних наукових пошуків. Емпіричні результати як здебільшого колективний продукт надзвичайно конкурентних груп. Велика потреба в багатьох апаратних засобах. Висока концентрація дуже дорогих, складних і рідкісних матеріальних та символічних засобів наукового продукування	Значна частка теоретичних робіт у дослідженнях. Індивідуалізм теоретичних наукових пошуків. Теоретичні результати як здебільшого індивідуальний продукт. Мала потреба в багатьох апаратних засобах. Дешевизна, доступність та широкий доступ до ресурсів для теоретизування. Відсутність накопичення потужних або ексклюзивних ресурсів, їх розпорошеність та децентралізованість у межах дисциплін

Продовження табл. 2

1	2	3
Стратифікація та мобільність	Створення чітких рейтингів престижності лабораторій та спеціальностей за мірою доступу до цих дефіцитних ресурсів. Усталення й відтворення цієї стратифікації через зв'язки наставник – учень, “ефект Матфея” ¹ та накопичення переваг упродовж академічної кар’єри	Дуже проникні кордони та низька репутаційна автономія дисциплін: здобуття наукового визнання та репутації з різних джерел. Альтернативні можливості для наукової роботи та пошуку місць для її продукування. Чимало спеціалізованих журналів для презентації доробку
Щільність, організованість та згуртованість мереж	Потужні наукові організації з великим масивом матеріальних і символічних мереж підтримки. Висока щільність взаємодій та взаємозалежність науковців у їхніх ресурсних мережах. Спільний контроль доступу до лабораторного простору і часу, засобів продукування та презентації знань. Фактична співприсутність науковців на робочих місцях. Взаємне і безпосереднє узгодження наукових доробків, опертя на загальні і спільні методи дослідження	Велика кількість доволі незалежних спеціальностей, автономних репутаційних організацій та окремих мереж. Порівняно децентралізовані структури управління дисципліною та інтелектуальним продукуванням. Виражена внутрішня фрагментація і слабкий зв'язок комунікацій та інтелектуальних обмінів між окремими групами і мережами. Різноманітні та часто несумісні дослідницькі підходи та перспективи
Можливості парадигмальної стандартизації	Чітка локалізація наукової діяльності в рамках встановлених дослідницьких традицій і парадигмальних практик. Широке культивування і поширення парадигмальних методів дослідження. Методологічні стандарти у розв'язанні чітко визначених проблем. Рутинізація наукового пошуку	Сильна опозиція претензіям на парадигмальне домінування, ба навіть на загальний статус. Брак загальноновизнаних парадигмальних основ, спільних та зорієнтованих на майбутнє дослідницьких практик. Контрверсійність практично всіх аспектів дослідницької практики та теорії

¹ Ефект Матфея – описаний Р.К.Мертоном феномен нерівномірного розподілу переваг, статусів і ресурсів у наукових спільнотах: ті, хто вже ними володіють, продовжують їх накопичувати і примножувати, тоді як інші, спочатку обмежені в них, згодом виявляються обділеними ними ще сильніше і, отже, мають ще менші шанси на подальший успіх [Merton]. Дія ефекту виявляється у різниці мір визнання й цитування праць науковців: доробок іменитих науковців згадується і цитується порівняно більше, ніж аналогічний за якістю доробок їх маловідомих колег. Також праці відомих науковців можуть сприйматися у відриві від їх змісту та реального значення, коли визнається не сам результат, а суто „визнаний результат“, який іноді лише є схожим на добрий результат. Ефект Матфея спостережено й серед наукових установ: ті з них, що мають на своєму рахунку більше наукових досягнень, частіше стають об'єктами фінансування і залучають до своїх лав більше талановитих співробітників. Назва феномену дана Мертоном з огляду на цитату з Євангелії від Матфея: “Бо хто має, тому дасться і примножиться, а хто не має, у того відніметься і те, що має” (Мф 13, 12).

Продовження табл. 2

1	2	3
Шляхи формування та/або джерела спільної когнітивної ідентичності	Високоєфективні, інноваційні та елітарні дослідницькі ареали визначають перспективи дисципліни, задають стандарти досліджень і фахової соціалізації. Виконанню плідних досліджень передує стажування у престижних лабораторіях та увіходження до ексклюзивних соціальних мереж	Праці колишніх інтелектуальних гігантів дисципліни. Поклоніння класикам і батькам-засновникам через постійну екзегезу текстів. Спільні класики як субінститути парадигми визначають сенс належності до дисципліни
Контроль та девіації	Сильний колективний контроль над індивідуальними практиками. Дуже мало місця для ідіосинкратичних відхилень від встановлених дослідницьких практик	Висока толерантність до девіантності та інакомислення, що вможливує багато індивідуалістичних і навіть ідіосинкратичних пізнавальних практик
Перетворення тверджень на факти	Взаємні корективи та координація науковців сприяють перетворенню тверджень на факти. Підкріплення тверджень робочими лабораторними приладами, потужними академічними організаціями та професійними асоціаціями, а також переконливою раціоналістичною міфологією емпіризму. Твердження, підкріплені такими ресурсами, є важко оскаржуваними. Результат — продукування твердих, доконаних і ґрунтовних фактів	Продукування фактів є малоімовірним через фрагментарну соціальну підтримку тверджень мережами. Єдиними агентами, що підкріплюють твердження, є інші твердження або тексти. Накопичення більшості тверджень у бібліотеках, де вони лишаються не розпізнаними широким загалом. Навіть найуспішніші твердження локалізуються радше в межах певної спеціальності та не впливають на дисципліну загалом. Результат — підтримання наукового дискурсу
Когнітивний стиль досліджень та презентації їхніх результатів	Прагматичний реалізм: участь у здебільшого “нормальній” (за Т.Куном) науці — повсякденній роботі, яка здебільшого стосується розв’язання конкретних “загадок” та рутинних проблем. Строгість викладу результатів у статтях. Важливість авторитетних журналів для презентації результатів досліджень	Когнітивні та організаційні риси літератури: сильне захоплення критикою та текстологічною реконструкцією; автори легко розпізнавані за манерою їхніх дописів; підкреслено “добре письмо”. Важливість книг разом зі статтями для презентації результатів досліджень. Фото авторів на обкладинках їхніх книг
Характер змін у знанні	Перманентні відкриття постійно розширюють кордони знань. Впорядкована кумуляція та поступові досягнення в більш рутинних ареалах	Диверсифікація та фрагментація предметних царин. Розгалуження та поглиблення спеціалізації
Сприйняття наукового знання	Наукове знання як об’єктивна репрезентація деякої зовнішньої реальності, нейтральне дзеркало для об’єктивної реальності	Наукове знання як контингентний і суб’єктивний конструкт, вибірково соціальний результат. Суб’єктивна агентність та ідеологічні або нормативні упередження у продукуванні знань

Закінчення табл. 2

1	2	3
Уявлення та світогляд	Велика віра в репрезентативний реалізм наукового знання, у сукупний прогрес знань у бік Істини, у їх накопичення. Розвиток доволі об'єктивістської та елітарної колективної самопрезентації. Здебільшого впевненість у перевагах науки щодо інших світоглядів. Мала стурбованість фундаментальними питаннями, зокрема можливістю пізнання, роллю "суб'єктивного чинника" або метафізичною проблемою репрезентації	Мало віри в наукову об'єктивність та методологічну добropорядність. Великий скептицизм щодо можливості знання як репрезентації реальності й повільного, але певного просування до "Істини". Невиразність та проблематичність епістемічних відмінностей між наукою і ідеологією, фактом і вигадкою, логікою і риторикою. Конкурентний плюралізм та релятивізм альтернативних світоглядів, які бачать світ сконструйованим по-різному
Зорієнтованість пошуків на світ / слово	Науковці більше "цікавляться світом, ніж словом". Більше уваги до знання на протигагу носію знання (Б.Латур)	Більша зорієнтованість на слово, ніж на світ. Невпевненість у правильності проведення досліджень. Науковці досліджують, спостерігають за дослідженням і водночас піддають сумніву його можливість (С.Фукс)
Витоки філософського / метатеоретичного дискурсу	Філософський дискурс, такий як позитивізм та емпіризм, входить у дисципліну ззовні і не є рутинною частиною постійної щоденної дослідницької практики	Метатеоретична рефлексія не входить у дискурс дисципліни ззовні, але запроваджується як окрема спеціалізована активність
Філософська метатеорія як окрема спеціалізація	Малоймовірна. Загалом мало філософствування та метатеоретизування у повсякденній роботі	Імовірна. Метатеоретизування загалом зустрічається частіше, ніж в інших полях
Престиж інтелектуальних продуктів	Доволі високий соціальний престиж	Не надто переконлива для публіки як "наукове знання"
Історія дисципліни	Окрема частина історії науки	Невіддільна частина самої дисципліни

Зауважені (табл. 2) матеріальні та організаційні чинники продукування соціологічних знань суттєво визначають фактичний стиль (мета)теоретизування в соціології. На відміну від лабораторних робіт у сильних полях із безпосереднім співробітництвом і кооперацією кількох дослідників або лабораторій, соціологічне теоретизування є високо індивідуалістичним способом інтелектуального продукування. У соціології теоретична робота здебільшого є самотнім розумовим продукуванням, і доробок теоретиків розглядається як дуже персоніфіковане й суб'єктивне соціальне досягнення. Відтак метатеоретики філософсько-

го кшталту значною мірою досліджують суб'єктивні концептуальні рішення теоретиків та їхні метафізичні передумови.

У підсумку філософське метатеоретизування у соціології із властивим йому дискурсивним та інтерпретативним стилем стало вкрай рефлексійною спеціалізацією: “Теорія є прочитанням і написанням, метатеорія є прочитанням прочитання і писанням писання” [Fuchs, 1992: р. 534]. Метатеоретики філософського кшталту не лише досліджують метафізичні дебати з приводу фундаментальних дилем агентність/структура, мікро/макро, суб'єктивність/об'єктивність та факт/цінність, рішення в межах яких структурують різні соціологічні парадигми, а й самі залучаються в ці дебати. Отже, метатеоретична рефлексія соціологічного теоретизування спричиняє скептичність щодо існування істини про соціальну реальність, констатацію множинності її інтерпретацій та світоглядів, жодні з яких не можуть претендувати на когнітивні привілеї. Тому метатеоретики вкотре зосереджуються на динаміці продукування соціологічних знань, трансцендентних вимірах суб'єкта пізнання та риторичній організації теоретичних текстів.

Разом із тим, соціологічне теоретизування значною мірою спрямоване на реінтерпретацію теоретичної класики. Соціологічна теоретична класика за умов парадигмальної роздробленості соціології залишається однією із небагатьох підвалин інтелектуальної солідарності та дисциплінарної ідентичності соціологів, їхніх академічних спільнот та мереж. Позаяк за цих умов історія соціології набуває неабиякої важливості й нерідко переплітається з систематичними теоретичними дослідженнями, значних рефлексивних метатеоретичних зусиль вимагає й історична проблематика дисципліни.

Через низьку репутаційну автономію соціологічного (мета)теоретизування на його провадження претендують чимало несоціологів, серед яких — соціальні філософи, соціобіологи, економісти, історики, мовознавці та представники інших наук. Кордони між відповідними науково-дослідницькими полями є відносно проникними. Це вможливило міждисциплінарні обміни ідеями, актуальною проблематикою, поняттєвими засобами, фактологічною базою. Зрештою, з моменту започаткування соціології її представники намагалися осмислити зв'язки своєї дисципліни із суміжними соціальними та природничими науками, а також з іншими способами пізнання — мистецтвом та літературою. Цілком природно, що філософське соціологічне метатеоретизування рефлексує можливості міждисциплінарної кооперації досліджень із позицій плюралістичної толерантності та космополітичної відкритості.

Попри порівняно невигашне становище та обставини метатеоретизування у соціології, Фукс наголошує неабиякий його нереалізований потенціал, що виходить далеко за межі решти соціологічних спеціалізацій, окреслених певними предметними ареалами. Але при цьому йдеться не про філософське, а про емпіричне метатеоретизування як соціологію соціології. І з цим метатеоретичним напрямом пов'язані можливості висвітлення динаміки продукування знання в соціології та збагачення важливими внесками інших її спеціалізацій. В емпіричному метатеоретизуванні як соціології соціології Фукс убачає не вузьку спеціалізацію, що захищає власну предметну лакуну, а рефлексійну свідомість дисципліни загалом.

Висновки

Розглянуті версії специфікації соціологічного метатеоретизування увиразнюють та обґрунтовують його філософські засади. Зокрема, Б.Фей убачав причини такої філософської угрунтованості в радикальній непереконливості метатеоретичної рефлексії соціальної науки: по-перше, у своїй історії та тогочасній практиці соціальна наука містила низку різновидів теорії, які втілювали характерні, свідомо прийняті метатеорії; по-друге, тогочасний метатеоретичний диспут мав явно метафізичний і політичний характер.

Е.Фурман та В.Снізек оскаржили слушність звинувачень соціологічного метатеоретизування у філософічності, обґрунтовуючи доцільність метасоціологічного діалогу на засадах епістемічного релятивізму та релятивізму в судженнях. Філософічність соціологічного метатеоретизування, на їхню думку, впливала з того, що *“метатеорія є джерелом теорії”* [Fuhrman, Snizek, 1990: p. 25]. Ця думка про апріорність метатеорії стосовно теорії була своєрідною антитезою баченню Дж.Тернера щодо апостеріорності метатеорії стосовно теорії, згідно з яким *“метатеорія має з’явитися після того, як ми виробили якусь теорію”* [Turner, 1990: p. 38]. Тернер обґрунтовував свою позицію зверненням до словника, за яким слово *“meta”* означало буквально *“те, що приходить після”*. Але П.Бурдьє*¹ свого часу наголошував інше значення цього префікса: *“Бути мета означає бути “над” чимось”* [Бурдьє, Вакан, 2015: с. 168]. Таке трактування метатеорії як рефлексії над наявним або уявним майбутнім теоретизуванням видається більш слушним. Зрештою, С.Фукс стверджував, що в соціології як слабкому полі наукової діяльності — зі здебільшого текстовими ресурсами, інтерпретативними та дискурсивними маніпуляціями — є неминучим поширення метатеоретичної рефлексії філософського кшталту. Власне довільні соціально-організаційні структури соціології дуже сприяють культивуванню дискурсивного та інтерпретативного стилю філософського метатеоретизування. Відтак не випадково в рубрикуаторі Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського шифром С5в011.0 позначено тематичні рубрики *“Загальносоціологічна теорія (філософія соціології, метасоціологія, теоретична соціологія)”*. Філософська природа соціологічного (мета)теоретизування є інституціонально усталеною.

Джерела

Бурдьє, П., Вакан, Л. (2015). Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп. Київ: Медуза.

Пилипенко, В. (2017). Метатеоретизування в соціології: особливості, типи і напрями. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 59–76.

¹ “Для мене соціологія мусить бути метою, але завжди лише стосовно себе самої. Вона має використовувати власні інструменти, щоб виявити, чим вона є і що вона робить, на яких принципах стоїть...” [Бурдьє, Вакан, 2015: с. 169].

Резнік, В. (2017). Позитивістське (мета)теоретизування Дж. Г. Тернера: підстави та начерки стратегії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 68–93.

Fay, B. (1985). Theory and metatheory in social science — or, why the philosophy of social science is so hard. *Metaphilosophy*, 16(2–3), 150–165. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00161.x>.

Fuchs, S. (1991). Metatheory as cognitive style. *Sociological Perspectives*, 34(3), 287–301. <https://doi.org/10.2307/1389512>.

Fuchs, S. (1992). Metatheory and the sociology of sociology. *Sociological Perspectives*, 35(3), 531–535. <https://doi.org/10.2307/1389334>.

Fuhrman, E., & Snizek, W. (1990). Neither proscience nor antiscience: Metasociology as dialogue. *Sociological Forum*, 5(1), 17–36. <https://doi.org/10.1007/BF01115135>.

Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159 (3810), 56–63. <https://doi.org/10.1126/science.159.3810.56>.

Turner, J. H. (1990). The misuse and use of metatheory. *Sociological Forum*, 5(1), 37–53. <https://doi.org/10.1007/BF01115136>.

Матеріал отримано 07.05.2019

References

Bourdieu, P., Wacquant, L. (2015). *An invitation to reflexive sociology. Part II: The Chicago workshop*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Meduza Press. [=Бурдьє 2015]

Fay, B. (1985). Theory and metatheory in social science — or, why the philosophy of social science is so hard. *Metaphilosophy*, 16(2–3), 150–165. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00161.x>.

Fuchs, S. (1991). Metatheory as cognitive style. *Sociological Perspectives*, 34(3), 287–301. <https://doi.org/10.2307/1389512>.

Fuchs, S. (1992). Metatheory and the sociology of sociology. *Sociological Perspectives*, 35(3), 531–535. <https://doi.org/10.2307/1389334>.

Fuhrman, E., & Snizek, W. (1990). Neither proscience nor antiscience: Metasociology as dialogue. *Sociological Forum*, 5(1), 17–36. <https://doi.org/10.1007/BF01115135>.

Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159 (3810), 56–63. <https://doi.org/10.1126/science.159.3810.56>.

Pylypenko, V. (2017). Metatheorising in sociology: Particularities, types and trends. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2, 59–76. [=Пилипенко 2017]

Reznik, V. (2017). J. H. Turner's positivist (meta)theorising: Underpinnings and outlines for strategy. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 68–93. [=Резнік 2017]

Turner, J. H. (1990). The misuse and use of metatheory. *Sociological Forum*, 5(1), 37–53. <https://doi.org/10.1007/BF01115136>.

Received 07.05.2019

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО

Соціологічне метатеоретизування в 1980–1990-х роках: філософські аспекти деяких альтернатив позитивістській специфікації

У статті здійснено ретроспективний огляд метатеоретичних досліджень 1980–1990-х років. Проаналізовано філософські аспекти деяких альтернатив позитивістській специфікації. Розглянуто трактування соціологічного метатеоретизування як філософії соціальної науки, викладене у праці Б.Фая (B.Fay). Виявлено особливості концепції мета-

соціології як діалогу соціології з іншими соціальними науками та політичними і моральними дискусіями про соціальний світ. Вищезазначена концепція презентована у праці Е.Фурмана (E.Fuhrman) та В.Снізека (W.Snizek). Автором також узагальнено зміст праць С.Фукса (S.Fuchs) із описом, порівнянням та аналізом когнітивних стилів метатеоретизування у соціології.

Ключові слова: теоретизування, метатеоретизування, теорія, метатеорія, метасоціологія

ВАЛЕРІЙ ПИЛИПЕНКО

Социологическое метатеоретизирование в 1980–1990-х годах: философские аспекты некоторых альтернатив позитивистской спецификации

В статье осуществлен ретроспективный обзор метатеоретических исследований 1980–1990-х годов. Проанализированы философские аспекты некоторых альтернатив позитивистской спецификации. Рассмотрены трактовки социологического метатеоретизирования как философии социальной науки, изложенные в работе Б.Фейя (B.Fay). Выявлены особенности концепции метасоциологии как диалога социологии с другими социальными науками и политическими и моральными дискуссиями о социальном мире. Данная концепция представлена в работе Э.Фурмана (E.Fuhrman) и В.Снизека (W.Snizek). Автором также обобщено содержание работ С.Фукса (S.Fuchs) с описанием, сравнением и анализом когнитивных стилей метатеоретизирования в социологии.

Ключевые слова: теоретизирование, метатеоретизирование, теория, метатеория, метасоциология

VALERII PYLYPENKO

Sociological metatheorising in the 1980s and 1990s: Philosophical aspects of some alternatives to the positivist specification

The paper provides a retrospective overview of metatheoretical research unfolding in the 1980s and 1990s. Philosophical aspects of some alternatives to the positivist specification have been analysed. Particular attention has been given to the interpretation of sociological metatheorising as the philosophy of social science (B.Fay). The next step is identification of characteristics related to the conception of metasociology as a dialogue with other social sciences, as well as with political and moral conversations about the social world. This conception was put forward by E.Fuhrman and W.Snizek. The author has also summarised S.Fuchs's works that describe, compare and analyse cognitive styles of metatheorising in sociology.

Keywords: theorising, metatheorising, theory, metatheory, metasociology